

“ҲАБЕАС СОРПУС” ИНСТИТУТИ ВА УНИНГ ҲОЗИРГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ

Нарзиев Шахзодбек Зойирович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

“Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти” кафедраси ўқитувчиси

Мухсинов Ахроржон Акмлажон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

103-гуруҳ курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13970350>

Аннотатсия: Ушбу мақолада ҳабеас сорпус институти, тушунчаси, мазмун-моҳияти, унинг пайдо бўлиш ва ривожланиш тарих, ҳозирги ривожланаётган дунёда “Ҳабеас Сорпус” институтининг жамият ҳаётида тутган ўрни, шунингдек ҳабеас сорпус институтини қўллашни такомиллаштириш масалалари ҳақида сўз юритилган бўлиб, соҳани такомиллаштириш йўлида олиб борилаётган ислохотлар, улардаги муаммо ва камчиликларни бартараф қилиш юзасидан таклиф ва тавсиялар баён қилинган.

Калит сўзлар: Ҳабеас сорпус, ҳабеас сорпус аст, жиноят протсесси, қамоқ, санксия, еҳтиёт чораси.

Ҳуқуқий таълимотлар соҳасида камдан-кам одам маъно-маъзмунини англаб етадиган бир тушунча “ҳабеас сорпус” тушунчаси бор. Замонавий демократиялар асосини ташкил этувчи ҳуқуқий тамойилларнинг мураккаб гобеленида бир нечта тушунчалар Ҳабеас Сорпус каби асосий ва ҳурматга сазовордир. Лотин тилидан таржима қилинган бу атама “танани судга келтириш” деган маънони англатади ва асрлар давомида бутун дунёда ҳуқуқий тизимларни шакллантирган адолатнинг асосий тамойилини ўзида мужассам этган. Ҳабеас Сорпус шахсий еркинликнинг тамал тоши бўлиб, ўзбошимчалик билан ҳибсга олишдан кучли қалқон бўлиб хизмат қилади ва қонунга мувофиқ тартибни таъминлайди. Ўз моҳиятига кўра, “Ҳабеас сорпус” ўзбошимчалик билан ҳибсга олишдан ҳимоя қилувчи восита бўлиб, шахсларнинг қамоққа олинганлигининг қонунийлигига эътироз билдириш ва қонунга хилоф равишда ҳибсга олинган тақдирда озодликка чиқишни талаб қилиш ҳуқуқини таъминлайди.

Унинг келиб чиқиши ўрта асрлардаги Англия давлатига бориб тақалади, аммо унинг долзарблиги ва аҳамияти демократик жамиятларнинг тамал тоши бўлган замонавий даврда сақланиб қолади. “Ҳабеас сорпус” (лот. ҳабеас сорпус) — шахс дахлсизлиги тамойили билан чамбарчас боғлиқ

инглиз жиноий-протсессуал ҳуқуқий институти; у шунингдек, англосаксон ҳуқуқ оиласидаги бошқа давлатлар ҳуқуқий тизимига ҳам киради. Истиқлол йилларида миллий қонунчилигимизни халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қонун ҳужжатларига мувофиқлаштириш, демократик тамойиллар ва халқаро ҳуқуқий талабларга тўлиқ жавоб берадиган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Биргина «ҲАБЕАС КОРПУС» институтининг миллий қонунчилигимиздан мустақкам жой олгани ҳам фикримизнинг ёрқин далилидир.

Маълумки, жиноий таъқибга учраган фуқаронинг адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқи «ҲАБЕАС КОРПУС» дея номланади. Бу атама 1679-йил 26-май куни инглиз парламенти томонидан қабул қилинган қонун “Хабеас Корпус Акт” атамасидан олинган. Таъкидлаш жоизки, биринчи Президентимиз И.А.Каримов томонидан имзоланган 2005-йил 8-августдаги “Қамоққа олишга санксия бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш тўғрисида”ги фармонга асосан, 2008-йил 1-январдан бошлаб жиноят содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахсларни қамоққа олишга санксия бериш ҳуқуқи судлар ваколатига ўтказилди. Эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олиш қонунда белгиланган бошқа эҳтиёт чораларини қўллаш самарасиз бўлган алоҳида ҳолларда ва фақат жиноят ишлари бўйича судлар ёки ҳарбий судларнинг ажримига асосан амалга ошириладиган бўлди.

Англияда Хабеас корпуси институтидан 15 асрдан бери доимий равишда фойдаланиб келинади. Дастлаб у шахслар, асосан феодаллар ва уларга бўйсунувчилар томонидан бузилган эркинликни тиклаш воситаси сифатида ишлатилган, аммо Генриха ВИИ давридан бошлаб у қирол томонидан шахсни кузатиб боришда қўлланилган. Бироқ, 1679-йилги қонунга қадар (Хабеас корпус қонуни), хабеас корпусни бериш ўзлари мустақил бўлмаган судьяларнинг ихтиёрига қўйилган.

Бундай фармонни чиқариш масаласи кўпинча кечиктирилган. Бундан ташқари, судянинг буйруғини бажармаслик ҳеч қандай жавобгарликка сабаб бўлмаган. Бу каби ҳуқуқий кафолатларнинг етишмаслиги Тюдорлар ва Стюартларнинг мутлақ ҳукмронлиги даврида айниқса очиқчасига намоён бўлди. Айнан шу тамойилга риоя қилмаслик 1627-йилда машҳур сиёсатчи

Ж. Хемпденнинг ҳибсга олиниши ва 1628-йил 29-мартда Жамоат палатаси резолюциясининг қабул қилинишида ғзабларга сабаб бўлган, унда шундай дейилган: Ҳеч бир озод одам қамоққа олинмайди ёки ҳибсда

ушлаб турилмайдди. Қирол ёки Махфийлик кенгашининг буйруғи билан ҳеч кимнинг озодлиги ҳеч қанақасига чекланиши мумкин эмас. Агар ҳибсга олиш ёки озодликни чеклаш учун қонуний сабаблар кўрсатилмаса. Хабеас корпус буйруғини ҳеч ким инкор эта олмайди; у қамоққа олиниши, ҳибсда ушлаб турилиши керак бўлган ҳар бир шахснинг илтимосига биноан қиролнинг, хусусий кенгашнинг ёки бошқа бировнинг буйруғи билан берилиши керак. Агар озод шахс қамоққа олинганида ёки ҳибсда ушлаб турилганида, қонуний сабаб кўрсатилмаган бўлса ва бу шу шахсга берилган хабеас корпус асосида аниқланган бўлса, у бутунлай озод қилиниши ёки гаров эвазига қўйиб юборилиши керак. Ушбу резолюсиялар 1628-йилдаги ҳуқуқ тўғрисидаги петицияга киритилган ва кейинчалик инглиз инқилоби ҳужжатларида кўп марта такрорланган. 1668-йилда хабеас корпус акт лойиҳаси сифатида Жамоат палатасига киритилган, аммо қонун сифатида тан олинмаган. 1670 ва 1675-йилларда яна иккита шунга ўхшаш қонун лойиҳаси Лордлар палатаси томонидан рад етилган. Ниҳоят, 1679-йилда шахс манфаатларини қироллик ўзбошимчаликларидан ҳимоя қилувчи Хабеас корпус акти расман қабул қилинган.

Британиялик ҳуқуқшунос Алберт Ванн Дисси (1835-1922) 1679-йилда қабул қилинган Хабеас Корпус актини “ҳеч қандай принципларни англамайди ва ҳуқуқларни белгиламайди, аммо амалий нуқтайи назардан улар шахснинг ҳуқуқ эркинлигини кафолатлайдиган юзлаб конституциявий моддаларнинг ўрнини боса олади”, деб ёзган еди. 1679-йилги қонун кучга кирганида уни мустамлака мамлакатларга тааллуқли эмас деб ҳисоблашган, шунинг учун 1700-йилгача Британия ҳукумати мустамлака бўлган, жумладан АҚШнинг ҳам актни кучга киритишга бўлган бир неча уринишларини рад этди. 1710-йилдан кейин еса сиёсат ўзгарган ва Виржиния (Александр Спотсвуд), Шимолий Каролина ва Жанубий Каролина губернаторлари ушбу ҳуқуқни мустамлакаларга тарқатиш тўғрисида баёнотлар чиқаришган. Бироқ, АҚШ Мустақиллик Декларацияси қабул қилинган даврда бу ҳуқуқ фақат Жанубий Каролинада амал қилган. Негадир колониялар бу ҳуқуққа унчалик аҳамият бермаган. У фақат 1809-йилда Мерилендда, 1815-йилда Нью-Ҳемпширда, 1822-йилда Род-Айлендда, 1821-йилда Коннектикутда, 1836-йилда Шимолий Каролинада расмий кучга кирган. АҚШда хабеас корпус Конституцияга киритилган; унга кўра, бу ҳуқуқнинг тўхтатилиши босқин ёки исён (фавқулодда ҳолат) содир бўлган тақдирдагина мумкин.

Хабеас корпус бу — инглиз жиноят-процессуал хукуқи институти бўлиб, шахс дахлсизлиги тамойили билан чамбарчас боғлиқ саналади, у англо-саксон хукуқий оиласининг бошқа мамлакатлари хукуқий тизимларига ҳам киритилган. “Хабеас корпус”ни оддий тушунтирадиган бўлсак, унга кўра, қамоққа олинган шахс ёки унинг номидан бошқа бир фуқаро нима сабабдан ҳибсга олинаётгани ёки қамоққа олиш тўғрисидаги ҳужжат бўйича судга муурожаат қилиши ва ҳибсга олиш ёки ушлаб туришнинг қонунийлигини текшириш учун махсус суд қарорини талаб қилиши мумкин.

Яъни гумонланувчи маълум сабаб билан ҳибсга олинганидан сўнг уни ушлаб туришлари қонунийлигини талаб қилиш хукуқига эга бўлади. Суднинг қарори бўлмаган тақдирда шахсни 48 соатдан ортиқ ушлаб туриш мумкин бўлмайди.

Асосан, “Хабеас корпус” жисмоний шахсларга қамоққа олишнинг қонунийлигига эътироз билдириш учун хукуқий механизмни тақдим этиш орқали ўзбошимчалик ёки ноқонуний ҳибсга олишнинг олдини олишга хизмат қилади. Бирор киши “Хабеас корпус” ҳужжати олиш учун ариза берганида, у суддан уларнинг ҳибсга олинган ҳолатларини кўриб чиқиш ва унинг қонунийлигини аниқлашни сўрайди. “Хабеас корпус” гувоҳномасининг берилиши қамоққа олинган шахснинг судга келтирилишига мажбур қилади. Бу ҳибсга олиш сабаблари холис суд органи томонидан текширилишини таъминлайди. Агар суд қамоққа олишни қонунга хилоф деб топса, у шахсни озод қилишга ёки бошқа тегишли чора-тадбирларни кўришга ҳақли.

Хабеас корпус шахс эркинлигини ҳимоя қилиш ва давлат томонидан ҳокимиятни суиистеъмол қилишдан ҳимоя қилишда ҳал қилувчи рол ўйнайди. Ҳибсга олишга қарши курашиш учун қонуний йўлни тақдим этиш орқали у ўзбошимчалик билан ҳибсга олишлар, ноқонуний қамоққа олишлар ва ижроия ҳокимиятининг ҳаддан ташқари таъсиридан ҳимоя қилади. Бундан ташқари, “Хабеас корпус” ҳеч ким қонундан, жумладан, давлат амалдорлари ва хукуқни муҳофаза қилувчи органлардан устун эмас деган тамойилни мустаҳкамлайди. Хабеас корпуснинг аҳамияти унинг алоҳида ҳолатларга бевосита таъсиридан ташқарида. Унинг хукуқий тизимларда мавжудлиги ноқонуний ҳибсга олишдан тўхтатувчи восита бўлиб, тегишли жараён ва қонун устуворлигига риоя қилишга ёрдам беради. Бундан ташқари, “Хабеас корпус” давлат ҳокимиятини текшириш,

одил судловни амалга оширишда ҳисобдорлик ва шаффофликни таъминлаш вазифасини бажаради.

Замонавий даврда “Хабеас корпус” фуқаролар эркинликлари ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг муҳим воситаси бўлиб қолмоқда. Унинг тамойиллари коъплаб халқаро шартнома ва конституцияларда мустаҳкамланган бўлиб, унинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишдаги умуминсоний аҳамиятини акс эттиради. Бироқ, унинг қўлланилиши юрисдикцияларда фарқ қилиши мумкин, баъзи мамлакатлар бошқаларга қараганда кенгроқ ҳимояни таъминлайди. Шу маънода, “Хабеас корпус” институти сингари инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш йўлида курашлар тарихида ўзига хос из қолдирган, инсон ҳуқуқларига оид миллий жиноят-процессуал қонунчилиги ҳамда умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларининг муҳим нормаларидан бири ҳисобланади. Суд-ҳуқуқ ислоҳотларини янада чуқурлаштиришнинг туб мақсади фуқаролар шахсий эркинлиги кафолатлари ҳаққоний амалга оширилиши учун барча зарур шарт-шароитларни яратишдир. Инсоннинг эркинлиги ва шахсий дахлсизлигига бўлган муносабат, унинг ҳуқуқий ҳимояланганлигининг юқори даражаси — мамлакатда суд ҳокимияти шахс ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялаш функциясини самарали амалга ошираётганлиги кўринади. Барчамизга маълум, “Қамоққа олишга санксия бериш ҳуқуқи судларга ўтказилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”, “Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонунларнинг қабул қилиниши натижасида “Хабеас корпус” институти нормаларини миллий қонунчиликка янада изчил татбиқ этиш ҳамда қўллаш имкониятлари кенгайди.

Қамоққа олиш - шахснинг эркинлигини чегаралаш билан бевосита боғлиқ ва шу сабабдан мазкур масала Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27-моддаси учинчи қисмида - ҳибсга олишга, қамоққа олишга ва қамоқда сақлашга фақат суднинг қарорига кўра йўл қўйилиши, шахс суднинг қарорисиз қирқ саккиз соатдан ортиқ муддат ушлаб турилиши мумкин эмаслиги белгиланган. Бу эса, қамоққа олишга санксия бериш ҳуқуқининг судларга ўтказилиши жиноят содир этганликда айбланаётганларга судгача бўлган тергов босқичида мазкур эҳтиёт чорасини қўллашда суд ҳимояси ҳуқуқини таъминлайди.

Бугунги суд-ҳуқуқ соҳасидаги олиб борилаётган ислоҳотлар “Янги Ўзбекистон - янги суд” тамойили доирасида - бугунги давлат сиёсати, олиб борилаётган ислоҳотлар - адолат ва қонун устуворлигини таъминлашга, судларда қарор чиқариш билангина чекланмасдан том маънода низоларни ҳал этишга, судга мурожаат этаётганларни суд, жамият ва давлатдан имкон қадар рози этишга қаратилгандир.

Моҳиятан, “Хабеас корпус” шахс эркинлиги ва қонун устуворлиги учун давом этаётган курашнинг абадий далилидир. Унинг тарихий келиб чиқиши, ҳуқуқий асослари ва замонавий долзарблиги унинг асосий инсон ҳуқуқи ва демократик бошқарувнинг пойдевори сифатидаги мақомини таъкидлайди. Жамиятлар инсон ҳуқуқлари ва фуқаролик эркинликлари билан боғлиқ ўзгарувчан муаммолар билан курашишда давом этар экан, адолат ва жавобгарлик тамойилларини қўллаб-қувватлашда “Хабеас корпус”нинг сақланиши ва мустаҳкам қўлланилиши муҳим бўлиб қолмоқда..

